

INSTYTUT
KULTURY
POLSKIEJ

Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej

tytuł:

Ćwiczenia z oporu

autor:

Katarzyna Warmuz

źródło:

„Widok. Teorie i Praktyki Kultury Wizualnej” 21 (2018)

odsyłacz:

<http://pismowidok.org/index.php/one/article/view/571/1168/>

wydawca:

Widok. Fundacja Kultury Wizualnej

afiliacja:

Instytut Kultury Polskiej UW
Instytut Badań Literackich PAN

Katarzyna Warmuz

Ćwiczenia z oporu

Precarious Workers Brigade, *Training for Exploitation? Politicising Employability and Reclaiming Education*, Journal of Aesthetics & Protest Press, London–Leipzig–Los Angeles 2017

Oni udają, że nas uczą, my udajemy, że się uczymy.

Guy Standing¹

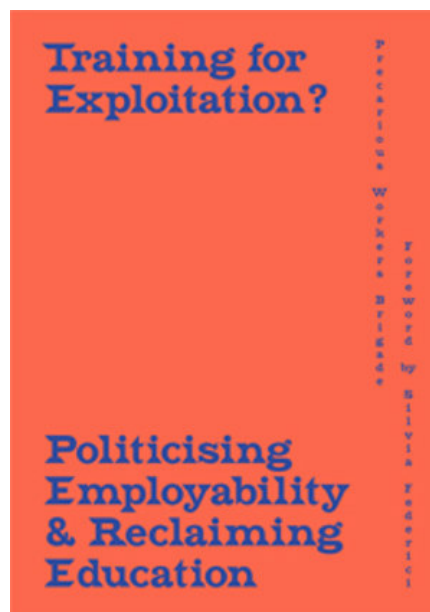
Obowiązkowe praktyki zawodowe studentów są często bezpłatne, a w najlepszym razie opłacane bardzo nisko. Dotyczy to wszystkich dziedzin, nie tylko nauk humanistycznych. Takemu wyzyskiwaniu studentów często towarzyszy zresztą niekompatybilność kierunku studiów z odbywanymi praktykami. Brytyjski kolektyw Precarious Workers Brigade od kilku lat zajmuje się właśnie problemem nieodpłatnej pracy, a ściślej – przekazuje młodym prekariuszom wiedzę na temat możliwych form oporu wobec eksploatujących mechanizmów neoliberalnej gospodarki. Wydany w 2017 roku zeszyt ćwiczeń *Training for Exploitation?* to efekt kilkuletniej pracy ludzi walczących z prekaryzacją za pomocą edukacji. Członkinie kolektywu Precarious Workers Brigade (frakcja Carrotworkers' Collective) podkreślają, że nie organizują oporu za kogoś, lecz zachęcają do samoorganizacji². W jaki sposób? Przede wszystkim uświadamiają za pośrednictwem ćwiczeń i warsztatów, na czym polega prekarność w instytucjach kultury, oraz wyposażają swoje słuchaczki w narzędzia pozwalające skutecznie walczyć o należną im zapłatę³. Współpracują też z licznymi organizacjami, które przeciwdziałają prekarności w różnych kręgach pracowniczych⁴.

Zgodnie z diagnozą kolektywu studentkom często proponuje się kilkumiesięczne staże jako tak zwany dobry start, początek ich przyszłej kariery lub okazję do praktycznego wykorzystania wiedzy teoretycznej nabytej na studiach. Często po prostu przedstawia się je jako możliwość uzyskania kolejnej pozycji w CV (s. 6).

W rzeczywistości okazuje się, że praktyki zawodowe wyglądają zupełnie inaczej: na ogół są bezpłatne lub nisko płacone, nie rozwijają zdolności młodych ludzi, a niejednokrotnie stanowią przeszkodę dla podjęcia pracy zawodowej, pogłębionych studiów czy choćby wypoczynku i wakacji⁵. Co więcej, ich uczestniczki często mają do wyboru dwie opcje: albo konkurować między sobą, albo wejść w konfrontację z wykwalifikowanymi pracownikami. Praktyki wyglądają zatem dobrze w teorii, ale w rzeczywistości nie spełniają swoich funkcji – rzadko gwarantują studentkom zatrudnienie po ukończeniu studiów, szczególnie humanistycznych. Również stopa bezrobocia i statystyki przedstawiające listę zawodów, w których realizują się absolwentki studiów wyższych, jasno wskazują, że praktyki i staże nie są wystarczającym remedium na prekaryzację młodych ludzi⁶.

Perspektywy zatrudnienia są ograniczone przez co najmniej dwa problemy, nie zawsze dostrzegane przez młode prekariuszki. Po pierwsze, kompetencje, które rzekomo można zdobyć w czasie praktyk, przedstawia się jako uniwersalny zestaw umiejętności i atrybutów. W żaden sposób nie uwzględnia się przy tym jednak takich kategorii jak klasa, płeć czy rasa, które determinują postawę pracowniczą lub model potencjalnej pracowniczki (s. 8). Po drugie, dominacja behawioralnych wyjaśnień dotyczących zjawiska bezrobocia przyczynia się do ignorowania szerszych uwarunkowań zatrudnienia. Lekceważy się choćby to, że absolwentki szkół wyższych pracują poniżej poziomu wykształcenia lub wykonują pracę, która nie ma związku z uzyskanym dyplomem (s. 8–11).

Zestaw ćwiczeń *Training for Exploitation?* nie zakłada kopiowania konkretnych rozwiązań przez czytelniczki, lecz dostosowywanie teorii do prarychtyki, przy jednoczesnym uwzględnianiu warunków, w jakich znajduje się konkretna grupa zawodowa. Dlatego w książce odnajdziemy kilka dróg kształtowania świadomości pracowniczek. Brygada proponuje między innymi: pedagogikę opartą na afektach i założeniach anarchistycznych, pedagogikę opresji Paula Freire i nauczanie poprzez uświadamianie (s. 22–27). Przy opisywaniu konkretnych ćwiczeń członkinie kolektywu korzystają z własnych doświadczeń. Podają konkretne przykłady wyłącznie po to, by zaprezentować pewne powtarzające się sytuacje (brak wypłaty, kłamliwe oferty staży, eksploatacja czasu wolnego przez pracodawcę), z którymi

można walczyć za pomocą solidarności pracowniczej i świadomości własnych praw. Brygada zachęca czytelników do współpracy, dzielenia się propozycjami ćwiczeń oraz sugerowania zmian (s. 29).

Nie ulega wątpliwości, że stawianie oporu prekaryzacji rynku pracy, a w szczególności sektora kreatywnego, jest trudnym zadaniem. Kolektyw jest świadomy, że takie formy oporu jak strajki robotnicze i zakładanie związków zawodowych muszą zostać dostosowane do prekarnych form zatrudnienia (głównie dotyczy to braku fizycznie istniejącego miejsca pracy)⁷. Istotnym ruchem mobilizacji prekariuszy powinno być więc uświadomienie im sytuacji,

Precarious Workers Brigade and Evening Class, 2017, BY-NC-SA 4.0

w jakiej się znajdują. *Training for Exploitation?* to lektura obowiązkowa dla osób dążących do wprowadzenia do programów kształcenia i siatek zajęć warsztatów ujawniających iluzoryczność nieodpłatnych lub niskopłatnych staży i praktyk studenckich. Autorki podręcznika uważają, że u podstaw ignorowania wyzysku leży ciągle powracanie do dziewiętnastowiecznej narracji o cierpiących, lecz wyzwolonych z kajdan władzy geniuszach (s. 15). Młodym ludziom pracującym w tym sektorze z łatwością przychodzi odrzucenie tradycji klasy pracującej i walk klasowych, ponieważ dla pracowniczek kultury praca wiąże się nie tylko z zaspokojeniem podstawowych potrzeb, lecz również z potrzebą wyrażenia swojej indywidualności (s. 15–16). Niestety taka postawa prowadzi do autowyzysku oraz pogłębiania przez pracowniczki własnej prekarnej sytuacji na rynku pracy⁸.

Stereotyp „walczącego artysty” nie jest, co warto zaznaczyć, warunkiem kreatywności. Osobliwa to rzecz, że akceptacja i internalizacja tej figury jest tak powszechnym zjawiskiem. Dzięki temu pracownicy sektora artystycznego tolerują długie godziny i niepewne warunki pracy w zamian za samo poczucie satysfakcji⁹. Jak podkreśla Andrew Ross, nie ma nic bardziej szkodliwego niż wiara, że fizyczne i psychiczne trudności podczas pracy oraz poświęcenie swojego życia i zdrowia dla kariery zawodowej są satysfakcjonujące¹⁰. Dostrzegając zagrożenie wynikające z takiego sposobu myślenia, kolektyw Precarious Workers Brigade wypracował kilkanaście ćwiczeń, dzięki którym temat praw pracowniczych ponownie może pojawić się na akademickich zajęciach.

Po pierwsze, brytyjska brygada uwzględniła w opisach ćwiczeń liczbę studentek oraz czas trwania zadań, co dla akademiczki chcącej przeprowadzić tego typu

zajęcia jest niewątpliwym atutem. Po drugie, przy niektórych ćwiczeniach pojawiają się przykłady w postaci linków lub ilustracji. Są to takie zadania jak gra w skojarzenia, wskazanie swojej pozycji społecznej na przygotowanej do tego mapie, kolektywne pisanie listów do instytucji eksploatującej młodych pracowników kultury, uważne czytanie ofert pracy czy tworzenie komiksów, czytanie manifestów i odgrywanie scenek. Zestaw ćwiczeń wydaje się łatwym sposobem zaszczepienia w młodych prekariuszkach świadomości na temat rynku pracy i niepewnego zatrudnienia, które dotyka coraz większej liczby osób. Precarious Workers Brigade kładzie duży nacisk na aktywności zachęcające studentki – przyszłe stażystki i praktykantki – do wzajemnej współpracy oraz do budowania w nich poczucia solidarności, elementu nieodzownego w dalszej praktyce oporu w miejscu pracy. Jest to oczywista krytyka neoliberalnej logiki, w myśl której pracownice traktują znajomości między sobą jedynie jako okazję do stworzenia intratnej sieci kontaktów (s. 16).

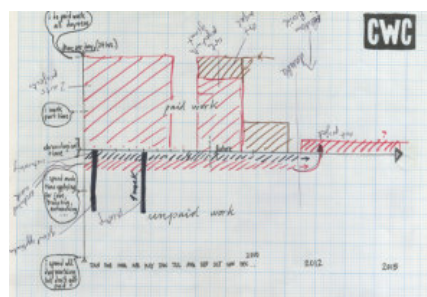

Carrotworkers' Collective, *Surviving Internships. A Counter Guide to Free Labor in the Arts*, 2017, CC BY 3.0

Realia przedstawiane przez Precarious Workers Brigade dotyczą przede wszystkim Wielkiej Brytanii. Dlatego należy zadać pytanie, czy w erze ekspansywnej globalizacji i charakterystycznej dla gospodarek peryferyjnych chęci doświadczenia tak zwanych krajów rozwiniętych sytuacja polskich studentek odbiega od tej przedstawionej w książce. By uzyskać odpowiedź, przeprowadziłam badania ankietowe¹¹ na temat praktyk zawodowych wśród studentek i studentów obszaru nauk humanistycznych (filologia polska, kulturoznawstwo, kultury mediów, dziennikarstwo) Uniwersytetu Śląskiego¹². Spośród 45 respondentów tylko dwie osoby otrzymały wynagrodzenie. Co symptomatyczne, spośród studentek, które pracowały między innymi w szkole, bibliotece, biurze poselskim, placówce administracji publicznej, kinie, kancelarii adwokackiej, biurze tłumaczeń, kawiarni czy na festiwalu filmowym, tylko 64 procent osób zadeklarowało, że zgodziłoby się na ponowne podjęcie praktyk. Jest to zaskakujące, jeśli weźmiemy pod uwagę dość wysoką zgodność między praktykami a studiowanym kierunkiem – aż 80 procent osób odpowiedziało bowiem, że praktyki były związane z tematyką studiów. Wyniki mojej ankiety zbiegły się zatem z ekspertyzami brygady.

Przeprowadziłam również kilka rozmów ze studentkami prawa. Oczywiście jest to kierunek znacząco odbiegający od bliższych mi kulturoznawstwa, filologii polskiej i kultur mediów. Właśnie z tego powodu możliwość zapytania przedstawicielek grupy społecznej uchodzącej za prestiżową o ich warunki pracy na stażach wydała mi się ważna poznawczo. Najbardziej interesujące okazały się praktyki organizowane przez kancelarie adwokackie. Według jednej z ankietowanych przeważnie oferują one kwoty rzędu 600–750 zł za pracę po dziewięć godzin, cztery lub pięć dni w tygodniu. Na marginesie warto dodać, że praktyki w sektorze prawniczym zostały odbyte przez respondentkę w czasie nauki na studiach dziennych. Również w polskich ambasadach zdarza się wykorzystywanie nieopłacanej pracy stażystów. Dochodzi także do sytuacji, gdy przyszły stażysta musi zapłacić za swój przelot, wyżywienie i zakwaterowanie. Oczywiście na takie „kursy” mogą sobie pozwolić jedynie osoby posiadające wystarczający kapitał ekonomiczny, więc praktyki zamiast prowadzić do redystrybucji kapitału, tylko pogłębiają nierówności społeczne. Sytuacje opisywane w *Training for Exploitation?* nie są domeną tak zwanego Zachodu, ankieta potwierdza tu wiedzę potoczną i intuicję; ostatnie protesty studenckie organizowane przez przeciwniczki „Konstytucji dla Nauki” wyraźnie pokazały, że jedną z obaw młodych ludzi jest strach przed wzrostem kosztów studiowania. Nie każdą studentkę stać na odbycie nieodpłatnych praktyk zapisanych w programie kształcenia. W zamian studentkiczęsto muszą podejmować prace zarobkowe zupełnie niezwiązane z tematyką zajęć na uczelni.

W trakcie lektury zeszytu ćwiczeń można odnieść wrażenie, że kolektyw Precarious Workers Brigade inspirował się ruchem Occupy (2011), choć w tekście nie znajdziemy ani słowa na ten temat. Mimo to zadania przygotowane przez aktywistki odpowiadają na palące problemy współczesnych uniwersytetów, w tym na brak upolitycznienia programu nauczania oraz nakaz uprawiania „obiektywnej”, niematerialistycznej nauki, na co zwracał uwagę między innymi ruch Occupy. Sarah Amsler i Mike Neary w artykule *Occupy: nowa pedagogika przestrzeni i czasu?* wskazali, że ruch ten głosił liczne idee antykapitalistyczne, które dzięki kooperatywności i solidarności między nauczycielkami, uczennicami i studentkami mogłyby dokonać istotnych zmian w korporacyjnie zarządzanych instytucjach szkolnych i akademickich¹³. Autorki tekstu zauważyły także, że ruch był odpowiedzią

Carrotworkers' Collective, *Surviving Internships. A Counter Guide to Free Labor in the Arts*, 2017, CC BY 3.0

na nieprzystawalność wiedzy nauczanej na uniwersytetach do życia codziennego. „Program kształcenia nie może być zatem rozumiany jedynie jako abstrakcyjny zestaw idei, korpusów wiedzy czy metod pedagogicznych. Może istnieć tylko wtedy, gdy zostanie powołany w ramach szczególnych stosunków społecznych i materialnych środowisk, przestrzeni i czasów” – dowodziły¹⁴. Jeśli *Training for Exploitation?* może nauczyć czytelniczki (być może przyszłe praktykantki i stażystki) czegoś konkretnego, to właśnie uświadomić im, że ich dotychczasowa edukacja miała na celu przede wszystkim oderwanie wiedzy od codziennych zjawisk społecznych. Chodzi o uświadomienie studentkom, że uniwersytet jako „fabryka wiedzy”¹⁵ prowadzi do wyalienowania pracy. Harry Cleaver w artykule *Praca w szkole i walka przeciwko pracy w szkole* przypomina cztery wyróżnione przez Karola Marksa w *Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych z 1844 roku* momenty alienacji i przykłada je do warunków istniejących na uniwersytecie. Oznacza to :

alienację od procesu pracy (w przypadku studentów wynika przede wszystkim ze studiowania zgodnie z ogólnymi nakazami, zamiast kierowania się własnym intelektualnym wyczuciem i zaspokajaniem własnych potrzeb), alienację od produktu pracy (w przypadku studentów wiąże się z wykonywaniem pracy szkolnej wyłącznie dlatego, że wymaga tego wykładowca lub przyszli pracodawcy i z tego powodu umiejętności, które zdobywają, czyli ich siła robocza, służą komuś innemu), alienację od innych pracowników (w przypadku studentów wiąże się przede wszystkim z konkurencją z innymi studentami i antagonistycznymi stosunkami z wykładowcami zamiast kooperacji oznaczającej samodzielnie określoną potrzebę wiedzy) i w końcu alienację od istoty gatunkowej (w przypadku studentów, jak również innych pracowników, oznacza to brak swobody realizacji własnej podmiotowości jako istoty społecznej w wymiarze indywidualnym i kolektywnym)¹⁶.

Zeszyt ćwiczeń zaproponowany przez Precarious Workers Brigade to instrukcja „myślenia politycznego” dla studentek i uczennic, które w przyszłości mają stać się posłuszną siłą roboczą. W moim przekonaniu książka wprowadza zagadnienia, które w mniejszym lub większym stopniu pozwalają na przekroczenie, a przynajmniej uświadomienie alienującego charakteru pracy. Zeszyt ćwiczeń umożliwia zrozumienie przede wszystkim alienacji od innych pracowników, która wiąże się z podsycaniem konkurencyjności między studentami. Brygada jako nadrzędny cel

swoich działań ustanowiła budowanie kooperacji między prekariuszami oraz uświadamianie, że to właśnie współpraca pozwala na opór wobec wyzysku. Proponowane ćwiczenia są fakultatywne, co jest jednoznaczne z tym, że ich realizacja zależy od prowadzącego. Zmiana trybu zajęć oraz wdrażanie warsztatów, które pozwoliłyby studentkom mówić o swoich pracowniczych dylematach umożliwiła rozpoczęcie rozmowy na temat siatki zajęć (jej kompatybilności wobec rynku pracy) oraz wymagań stawianych przez przyszłych pracodawców. Ciekawym kontekstem do uzupełnienia dyskusji na temat praktyk, który pozwalałby na zniesienie, choćby w niewielkim stopniu, alienującego charakteru pracy studentek, jest również esej *Życie studentów* Waltera Benjamina z 1915 roku. Niemiecki filozof dowodzi w nim, że elementem prawdziwie rewolucyjnym dla pedagogiki byłoby dopuszczenie uczennic i studentek do samego procesu tworzenia nauki¹⁷. Taka inkluzywna praktyka byłaby bowiem jednoznaczna z dopuszczeniem ich do produkowania wiedzy, a nie jedynie jej konsumowania.

Ćwiczenia skonstruowane przez Precarious Workers Brigade mają nauczyć młodych prekariuszy tworzenia kolektywnych form oporu wobec dyscyplinujących mechanizmów będących nieodłącznym elementem współczesnego uniwersytetu. Działania proponowane przez autorki pozwalają również na dostrzeżenie alienujących form związanych z pracą studentek oraz wynikającego stąd poczucia osamotnienia oraz braku kontroli nad swoim życiem. Książka nie tylko mierzy się z iluzorycznymi obietnicami praktyk zawodowych – pokazuje za pomocą ćwiczeń i rozmów, czym właściwie są formy pracy w toku edukacji. Jednocześnie jest to podręcznik, pozwalający na właściwe rozpoznanie problemów, z jakimi studentki muszą mierzyć się w trakcie nauki. *Training for Exploitation?* daje liczne narzędzia do tworzenia kolektywnie zarządzanej sieci kontaktów opartych na pracowniczej solidarności, co może okazać się niezmiernie pomocne w przerwaniu reprodukcji uczniów i studentów jako neoliberalnych podmiotów (s. 8). Należy jednak pamiętać, że skuteczność warsztatów proponowanych w książce polega na ich powtarzaniu – przeprowadzenie ich tylko jeden raz będzie zaledwie ciekawym urozmaicheniem zajęć.

Carrotworkers' Collective, *Surviving Internships. A Counter Guide to Free Labor in the Arts*, 2017, CC BY 3.0

Przypisy

- 1 Guy Standing, *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, przeł. K. Czarnecki, P. Kaczmarek, M. Karolak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 160.
- 2 Tereza Stejskalová, Barbora Kleinhamplová, Precarious Workers Brigade, *Not to defer our politics to somewhere else – Precarious Workers Brigade on precarity*, „Precarious Workers Brigade” z 27 marca 2014, <https://precariousworkersbrigade.tumblr.com/post/80879049340/tereza-stejskalov%C3%A1-barbora-kleinhamplov%C3%A1-and>, dostęp 10 września 2018.
- 3 Ibidem.
- 4 Precarious Workers Brigade współpracują ze związkiem zawodowym UVW (United Voices of the World), grupą Future Interns, stowarzyszeniem Global Intern Coalition oraz inicjatywą Anti-Raids Network.
- 5 Warto wspomnieć, że brytyjski kolektyw przy omawianiu niektórych form wyzysku przez kapitalizm włącza aspekt reprodukcji siły roboczej. Przy omawianiu kwestii reprodukcji Precarious Workers Brigade korzysta z prac włoskich feministek marksistowskich – krótki wstęp do podręcznika napisała Silvia Federici. Co istotne, kolektyw nie skupia się tylko na pracy w przemyśle kreatywnym. Dzięki siatce kontaktów, między innymi ze związkami zawodowymi, oddolnymi inicjatywami brygada pomaga ruchom promigranckim oraz angażuje się w strajki pracowników fizycznych.
- 6 Por. Mieszko Rozpędowski, *Bezrobocie wśród młodych. Jak pokolenie Y radzi sobie na rynku pracy?*, „Money.pl” z 25 października 2015, <https://www.money.pl/gospodarka/raporty/artukul/bezrobocie-wsrod-mloдых-jak-pokolenie-y,185,0,1932729.html>, dostęp 10 września 2018; Weronika Skwarek, *Bezrobotni po studiach. W jakich zawodach szukają pracy?*, „Bankier.pl” z 6 września 2017, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Bezrobotni-po-studiach-W-jakich-zawodach-szukaja-pracy-7540933.html>, dostęp 10 września 2018.
- 7 Tereza Stejskalová, Barbora Kleinhamplová, Precarious Workers Brigade, *Not to defer our politics...*
- 8 Precarious Workers Brigade w swojej aktywności powołuje się na książkę Andrew Rossa *No-Collar. The Humane Workplace and its Hidden Costs* (Temple

University Press, Philadelphia 2003), który pracę w sektorze kultury nazywa „pracą ofiarną”.

9 Andrew Ross, *Nice Work If You Can Get It. Life and Labour in Precarious Times*, New York University Press, New York–London s. 47.

10 Ibidem.

11 Udział w badaniu wzięło 45 osób. Pytania dotyczyły kwestii wynagrodzenia (interesowała mnie wysokość płacy), zależności między praktykami studenckim a kierunkiem studiów oraz chęci ponownego wzięcia udziału w praktykach. Jedno pytanie było otwarte; prosiłam w nim o krótki opis zadań stawianych przez pracodawcę.

12 Warto zaznaczyć, że kolektyw Precarious Workers Brigade wspomina w *Training for Exploitation?* o nazywaniu staży i praktyk wolontariatem. Jest to związane właśnie z niechlubną tradycją nieodpłatnych praktyk zawodowych. W przekonaniu brytyjskich aktywistów wolontariat kojarzy się ze względnie etyczną praktyką pracowniczą, jednak programy dla wolontariuszy są równie eksploatujące jak nieodpłatny staż lub praktyki zawodowe. PWB stwierdza, że są dwie sytuacje, w których wolontariat jest moralnie dobry. Po pierwsze, kiedy wszystkie osoby zaangażowane w konkretne działania pracują za darmo. Po drugie, wszyscy pracujący przy organizacji decydują o podziale kosztów i funduszy. Kolektyw zaznacza, że domaganie się płacy za pracę to tylko jeden z elementów oporu w starciu z wyzyskiem pracowniczym. Istotna jest również walka o współorganizowanie konkretnych przedsięwzięć (Precarious Workers Brigade, *Training for Exploitation?...*, s. 13–14).

13 Sarah Amsler, Mike Neary, *Occupy: nowa pedagogika przestrzeni i czasu?*, przeł. J. Krzeski, K. Szadkowski, „Praktyka Teoretyczna” 2015, nr 4, s. 149.

14 Ibidem, s. 152.

15 Por. *Edu-factory. Samoorganizacja i opór w fabrykach wiedzy*, red. J. Sowa, K. Szadkowski, Korporacja Ha!art, Kraków 2011.

16 Harry Cleaver, *Praca w szkole i walka przeciwko pracy w szkole*, przeł. Wila, „Przegląd Anarchistyczny” 2012, nr 13, s. 58.

17 Por. Walter Benjamin, *Życie studentów*, przeł. J. Brzeziński, „Praktyka Teoretyczna” 2015, nr 4, s. 177–188.